

ONDERLING STRIJDEND VOOR DE GOEDE ZAAK

RADIO ORANJE EN DE BRANDARIS

‘Hier Radio Oranje’, klonk het op 2 november 1942 boven de muziek uit van ‘In naam van Oranje doe open de poort’, ‘de stem van strijdend Nederland, op golflengten 1500 en 373 meter en in de 41, 31, 25, 16 en 13 meter band. Goedenmiddag, luisteraars in Nederland, op zee, in Oost en West of waar ook ter wereld.’

Waarschijnlijk wisten slechts weinigen buiten Engeland dat het woord ‘strijdend’ in de aankondiging niet alleen van toepassing was (geweest) op de strijd tegen de Duitse bezetter maar ook op een strijd van Nederlanders onder elkaar. De uitzending op die tweede november markeerde namelijk het einde van een conflict tussen twee Nederlandse radiostations in het vrije Engeland. Radio Oranje en De Brandaris, de beide ruziënde omroepen, fuseerden op die datum en gingen verder onder de naam Radio Oranje.

De strijd tussen deze beide stations, van de oprichting van De Brandaris op 1 juli 1941 tot de fusie op 2 november 1942 staat in dit artikel centraal. De rivaliteit laat zien dat de oorlog kennelijk geen eensgezindheid naar boven bracht bij de Nederlanders in den vreemde. Dit is te verklaren uit de verschillende achtergronden en visies van de medewerkers van de beide radiostations. De Tweede Wereldoorlog bracht Nederlanders van heel diverse pluimage in Engeland bijeen. Door de omstandigheden werden deze mensen gedwongen samen te werken, wat ze in vreedstijd waarschijnlijk nooit zouden hebben gedaan. Wat waren nu precies de geschilpunten in achtergrond en visie tussen de medewerkers van Radio Oranje en De Brandaris? Hoe kwam het uiteindelijk toch zo ver dat beide rivalen fuseerden?

Radio Oranje

Radio Oranje werd eerder opgericht dan De Brandaris. Radio Oranje ontstond enkele maanden na de Duitse inval in Nederland. Toen de Duitsers op 10 mei 1940 de Nederlandse grens overtrokken, hoopten de meeste Nederlanders dat het eigen leger de vijand enige tijd zou kunnen ophouden; lang genoeg tot

*Loe de Jong in
Londen.
Bron: NIOD,
Amsterdam*



Frankrijk en Engeland Nederland te hulp zouden kunnen komen. De snelle ineenstorting kwam voor velen dan ook als een verrassing. Al op 13 mei besloten koningin en kabinet afzonderlijk van elkaar dat de strijd niet meer vanuit Den Haag kon worden voortgezet. De kans was te groot dat zij in Duitse handen zouden vallen. Koningin Wilhelmina arriveerde op 13 mei in Engeland, de ministers volgden één dag later. Eén van de dringendste problemen waarvoor de regering zich geplaatst zag, was de noodzaak om bezet Nederland en de rest van de wereld op de hoogte te brengen van de redenen voor haar vertrek en de positie van Nederland ten opzichte van de geallieerden. Het bereiken van de landgeno-

ten in bezet Nederland was lastig aangezien de regering geen eigen verbindingen had met Nederland.

Toespraken van ministers moesten dan ook worden uitgezonden door de *European Service* van de BBC. Deze afdeling had sinds april 1940 een *Dutch Section*, die elke dag enkele nieuwsbulletins van een kwartier in het Nederlands uitzond. Hierover had de regering echter niets te zeggen. Eind mei stond het voor A. Pelt, de chef van de pas opgerichte Regeringsvoorlichtingsdienst, en P.S. Gerbrandy, de minister van Justitie, vast dat de Nederlandse regering eigen radiozendtijd ('free time') moest zien te krijgen. Zij drongen hierop aan bij de BBC. De Engelsen waren niet meteen gecharmeerd van dit idee. Van alle kanten werden bezwaren geuit. Er zouden teveel veiligheidsrisico's aan kleven, er was niet genoeg zendtijd op de beschikbare golflengten en het zou een precedent scheppen voor andere geallieerde regeringen in ballingschap.

Uiteindelijk gingen alle Engelse instanties akkoord met het verzoek, zij het onder enkele voorwaarden. Zo moesten de scripts van de uitzendingen 48 uur van tevoren voor censuur worden overlegd aan het *Ministry of Information*. Het ging hier om een militaire censuur; op politiek gebied kregen de Nederlanders wel richtlijnen maar deze waren niet bindend. Als eerste geallieerde regering kreeg de Nederlandse regering eigen zendtijd toegewezen van de BBC. Zij genoot zodoende veel meer vrijheid dan de andere regeringen in ballingschap om de inhoud van de programma's te bepalen.¹

De Engelse instanties gaven de Nederlanders dan wel veel vrijheid in het samenstellen van de programma's, dit betekende niet dat de medewerkers van de nieuwe omroep in de praktijk veel vrijheid hadden. Radio Oranje was de officiële omroep van de regering en de Nederlandse regering besloot daarom een strenge controle in te stellen. De ministerraad was alleen op voorwaarde van deze controle akkoord gegaan met het voorstel om zendtijd aan te vragen. Alle scripten van de uitzendingen moesten enkele dagen van tevoren aan vier ministers worden voorgelegd. Na de verbeteringen van de vier ministers, minister-president D.J. de Geer, minister van Waterstaat J. Albarda, minister van Buitenlandse Zaken E.N. van Kleffens en de al eerder genoemde Gerbrandy, werden de teksten naar de Engelse censuur gestuurd. Deze werkwijze ging natuurlijk allereerst ten koste van de actualiteit van de uitzendingen. De ministers hadden verder de neiging om een zeer formele en stijve toon aan te houden; gevolg was dat de uitzendingen volgens een medewerker van de BBC 'of incredible and annoying dullness' waren.²

De uitzendingen waren niet alleen saai maar ontbeerden ook nog eens strijdvvaardigheid. In eerste instantie werd dit grotendeels veroorzaakt door het defaitisme dat minister-president De Geer in zijn correcties tentoonspreidde. Een Duitse overwinning was volgens hem onvermijdelijk en Nederland moest daarom proberen vrede te sluiten met Duitsland. Om te vermijden dat de Duitsers voor het hoofd werden gestoten, moesten de medewerkers van Radio Oranje objectief blijven tegenover de vijand. Zo mocht het woord 'moffen' niet worden



Vertegenwoordigers van de Nederlandse pers in Engeland. Boven, onder anderen De Jong (midden), Lebon (rechts), onder: Pelt (links), Sluysen (derde van rechts), Van den Broek (vierde van rechts). Bron: NIOD, Amsterdam

gebruikt. Maar ook na het vertrek van De Geer als minister-president op 26 augustus 1940, bleef de voornaamste kritiek het gebrek aan pit in de uitzendingen. Pelt nam deze kritiek ter harte en probeerde enkele hervormingen door te voeren. De ministeriële controle werd in het voorjaar van 1941 opgeheven, waarna de eindverantwoordelijkheid voor de uitzendingen bij hem kwam te liggen. Toch bleef de kritiek over de slappe toon aanhouden.³

Hoewel de controle van de regering op de uitzendingen verminderd werd, bleef Radio Oranje nog steeds de officiële omroep van de regering. Naast een zekere waardigheid, of saaiheid zoals sommigen deze waardigheid verkozen te noemen, hield dit ook in dat de medewerkers zich in hun berichtgeving zoveel mogelijk van de waarheid moesten bedienen. J.W. Lebon, het hoofd van Radio Oranje, schreef in juni 1941 dat de betrouwbare reputatie van de regeringsomroep alleen dán kon worden gehandhaafd, wanneer de medewerkers ervoor zouden zorgen dat alle feiten die verteld werden, juist waren. Nooit mochten zij hun fantasie de vrije loop laten. Dit stelde de medewerkers weer voor nieuwe problemen. Vanuit bezet gebied kwamen de eerste tweeënhalf jaar namelijk nauwelijks inlichtingen binnen.⁴

Een reden voor het geringe aantal inlichtingen in de eerste oorlogsjaren was dat de Nederlandse inlichtingendiensten hun organisatie vanaf de grond moes-

ten opbouwen. Net als bij de meeste overheidsdiensten waren er voor de oorlog geen voorbereidingen getroffen, zodat alles in Engeland van de grond af moest worden opgebouwd. De uitzendingen van de Nederlandse radiozenders bevatten nog de meest actuele informatie, hoewel er van een objectief beeld natuurlijk geen sprake kon zijn. Alle Nederlandstalige uitzendingen van vriend en vijand werden door de Radioluisterdienst opgevangen en beschreven in een dagelijks rapport. Artikelen uit de Nederlandse kranten kwamen tussen de drie dagen en drie weken na uitgave binnen. Ook zij gaven de Duitse kijker op de gebeurtenissen weer. Informatie van Engelandvaarders en artikelen uit de ondergrondse pers waren door de duur van hun reis vaak enkele maanden oud. Al met al was er zeer weinig bekend over bezet gebied. Lebon had dan ook het gevoel 'in het luchtledige te werken'.⁵ Voor een radiostation dat de waarheid hoog in het vaandel had, betekende dit dat het zeer voorzichtig moest opereren. Dit werkte onvermijdelijk ook door in de toon van de uitzendingen.⁶

Het was lastig voor Radio Oranje om onder deze omstandigheden goede uitzendingen te maken die aansloegen bij het Nederlandse volk. Des te lastiger doordat de omroep een gebrek had aan competente medewerkers. Net als voor alle andere regeringsdiensten was het moeilijk om geschikte medewerkers te vinden. De taak om de uitzendingen te verzorgen, viel toe aan Jan Lebon en Loe de Jong. Beiden hadden nauwelijks ervaring met het maken van radioprogramma's. De Jongs enige ervaring was van ongeveer vier jaar eerder toen hij een toespraakje van tien minuten voor de VARA had gehouden. Lebons radio-ervaring beperkte zich tot bestuurlijk gebied. Een ander probleem bij het produceren van interessante uitzendingen, was de afspraak die met de BBC was gemaakt bij de oprichting van Radio Oranje. De BBC had het alleenrecht op het uitzenden van nieuws terwijl Radio Oranje alleen commentaar op het nieuws mocht uitzenden. Gezien de honger naar nieuws in bezet gebied was dit een ernstige handicap voor de populariteit van de zender.⁷

De Brandaris

Vanaf 1 juli 1941 kreeg Radio Oranje er een concurrent bij. De Brandaris vond zijn oorsprong in de wens van de Nederlandse regering om de bemanningen van de Nederlandse koopvaardijvloot te doordringen van hun belangrijke taak voor de geallieerde oorlogvoering. De eerste maanden na de Duitse inval in Nederland was de stemming nog bevredigend geweest. Eind 1940, begin 1941 verslechterde deze echter. Vele opvarenden hadden sinds het uitbreken van de oorlog niets meer van hun gezinnen in bezet gebied gehoord. Daarnaast was het aantal slachtoffers onder de bemanningen aanzienlijk. Dit leidde er geregeld toe dat zeelieden in neutrale havens hun schepen verlieten om niet meer terug te keren. In Lissabon was het bijvoorbeeld mogelijk om via de Duitse legatie een visum te krijgen om naar Nederland te reizen. Begin 1941 legden Pelt en Olden-

*H.J. van den Broek
in Londen.
Bron: NIOD,
Amsterdam*



broek, de secretaris van de Internationale Transportarbeiders Federatie, aan Gerbrandy en Van den Tempel, de minister van Sociale Zaken, het denkbild voor om een aparte Nederlandse radio-omroep voor zeevarenden op te richten. Beiden gingen hiermee akkoord en toen vervolgens ook het *Ministry of Information* met het plan instemde, konden de voorbereidingen van start gaan.

Er kwam een constructie waarbij de nieuwe zender onder verantwoordelijkheid van de BBC viel, terwijl de werknemers door de Nederlandse regering werden betaald. Deze constructie had als gevolg dat De Brandaris, zoals de nieuwe zender al snel werd gedoopt, in de praktijk losstond van zowel de Nederlandse regering als van de BBC. Dit verschafte de medewerkers veel meer vrijheid dan Radio Oranje, dat rechtsreeks onder de Nederlandse regering viel. Deze vrijheid was de twee ‘stemmen’ van De Brandaris, de journalist H.J. van den Broek en de schrijver A. den Doolaard, pseudoniem van G.C. Spoelstra, op het lijf geschreven. Zij maakten al snel naam met hun frisse en strijdvaardige uitzendingen. Beiden gingen in hun uitzendingen met hartstocht de Duitsers en hun Nederlandse handlangers te lijf.

Maar de krachtige toon had ook een keerzijde; zij ging weleens ten koste van de nauwkeurigheid. Net als Radio Oranje had ook De Brandaris natuurlijk te kampen met een gebrek aan informatie over de situatie in bezet gebied. Het verschil tussen beide zenders was dat De Brandaris luchtiger omsprong met dat gebrek. Den Doolaard vertelde na de oorlog de Parlementaire Enquetecommissie, die het beleid van de regering tijdens de Tweede Wereldoorlog onderzocht, dat Van den Broek en hij soms hun ‘fantasie’ gebruikten wanneer hun kennis over bezet gebied te wensen overliet. Zij behoefden zich niet alleen te beperken tot de stellige feiten; als hen een verhaal bereikte dat ze zeer waarschijnlijk leek, waren ze vrij om het over te nemen zonder verdere controle. Deze versie wordt bevestigd door L. de Jong, die in het eerste deel van zijn autobiografie *Herinneringen* schreef dat beiden het niet zo nauw namen met de waarheid. Van den Broek zegt echter in zijn *mémoires* dat Den Doolaard en hij zich hadden voorgenoemen dat ze nooit ‘in welke omstandigheden ook, één woord bewuste onwaarheid [zouden] spreken of onze luisteraars, tegen beter weten in, om de tuin [zouden] leiden.’ Behalve verwijzingen naar een invasie in de lente van 1942, die niet kón plaatsvinden, is dit volgens hem ook nooit gebeurd.⁸

Verwijten over en weer

Dit verschil in benadering was al vóór de oprichting van De Brandaris tot uiting gekomen. Van den Broek was in september 1940 in Londen aangekomen. Hij had grote belangstelling voor het radiowerk en volgde de uitzendingen van Radio Oranje dan ook aandachtig. Wat hij hoorde, beviel hem niet erg. Hij vond de uitzendingen van Radio Oranje maar mat. Zelf een temperamentvol man, beviel hem dat allerminst. Dit kwam tot uitdrukking in het rapport dat hij in maart 1941 schreef naar aanleiding van de Februaristaking. Hij verweet de regeringszender te grote voorzichtigheid in het berichten over de eerste openlijke grootschalige uiting van onvrede over de Duitse bezetter. Hoewel Radio Oranje al na enkele dagen de eerste berichten kreeg over de stakingen, duurde het waarschijnlijk tot 10 maart voordat de eerste spreker indirect naar de stakingen verwees.⁹

*A. den Doolaard
(Cornelis Spoelstra)
voor de Engelse
microfoon.
Bron: NIOD,
Amsterdam*



De Jong zegt in zijn *Geschiedwerk* over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog dat men in Londen niet wist wat er precies gebeurde was; evenmin wist men hoe de toestand zich verder ontwikkelde had. Voor de uitzendingen naar bezet gebied koos men daarom voor de veiligste oplossing. Men zweeg maar helemaal over de stakingen. Later schreef hij dat hij veronderstelde

dat het verzoek hiertoe van Gerbrandy was uitgegaan, hoewel hij daarvan niet helemaal zeker was. Het was juist deze voorzichtigheid waartegen Van den Broek ageerde. Het ontbrak in de uitzendingen van Radio Oranje volgens hem onder andere aan voldoende morele steun en leiding aan de bevolking in bezet gebied.¹⁰ Radio Oranje hoorde op belangrijke momenten niet te zwijgen. Hoewel hij begreep dat enige voorzichtigheid geboden was bij de berichtgeving omdat de juiste toedracht van de gebeurtenissen niet helemaal duidelijk was, was het volgens hem toch mogelijk geweest, iets te laten horen. 'In de gegeven omstandigheden was zwijgen minder dienstig aan de Nederlandsche zaak dan het eventueel maken van een fout in de appreciatie van een onderdeel dier gebeurtenissen.' Het rapport werd hem niet in dank afgenomen. Lebon schreef na lezing van het rapport dat hij het geheel een zeer onsympathieke sollicitatie vond. Volgens Van den Broek was dit rapport later één van de oorzaken van de moeizame samenwerking tussen De Brandaris en Radio Oranje.¹¹

Nu werd de onenigheid niet alleen veroorzaakt door dit verschil in inzicht. De leiding van de beide radiostations lag elkaar ook niet op het persoonlijke vlak. Lebon, De Jong en incidentele medewerkers als de journalist M. Sluyser bevonden zich aan de linkerkant van het politieke spectrum. Van den Broek had zich in de jaren dertig als correspondent van *De Telegraaf* in Parijs ontpopt als een fel bestrijder van de Franse socialist Léon Blum en zich een aanhanger betoond van rechts-autoritaire stromingen. Lebon en Sluyser, beiden socialisten, hadden zich geërgerd aan zijn artikelen waarin hij allerlei semi-fascistische partijen met sympathie beschreef. Zijn sympathie voor dit soort partijen betekende echter niet dat hij pro-Duits was. De inval in Nederland en het bombardement op zijn geliefde Rotterdam wekten in hem een diepe haat tegen alles wat Duits was. De persoonlijke onderlinge antipathie vormde later een ernstig probleem bij de pogingen van de regering en de regeringsvoorlichtingsdienst om de samenwerking tussen de beide radiostations te bevorderen.

Pogingen tot samenwerking

Deze pogingen werden noodzakelijk geacht omdat beide stations gedeeltelijk hetzelfde werk deden en er aan de coördinatie op het gebied van het propagandabeleid en de personeelsinzet veel schortte. Wat lag meer voor de hand dan een bundeling van de krachten van de twee radiostations? Pelt raakte in augustus 1941 na een grondige bestudering van de materie overtuigd van de wenselijkheid hiervan. Door een goede coördinatie van de werkzaamheden was er heel wat tijd te winnen; tijd die vervolgens weer kon worden besteed aan het verbeteren van de kwaliteit van de programma's. Pelt zag het liefst een homogene radio-omroep die de programma's van beide zenders voor zijn rekening nam. Homogeen in zoverre dat de propaganda op elkaar afgestemd was; het eigen karakter van De Brandaris en Radio Oranje moest echter behouden blijven. Om

dit alles te verwezenlijken stelde Pelt een werkverdeling voor waarbij enkele dagelijkse routinebezigheden zó werden ingevuld dat beide radiostations ervan profiteerden. Pelt wilde de propaganda in de uitzendingen van de stations meer in overeenstemming brengen door een dagelijkse bijeenkomst onder zijn leiding.¹²

In december nam Pelt vervolgens enkele maatregelen om een nauwere samenwerking tussen beide omroepen te bewerkstelligen, onder andere een verhuizing van De Brandaris naar *Stratton House*, waar Radio Oranje zijn thuisbasis had. Aanvankelijk had dit plan de instemming van de BBC en de leiding van de beide omroepen. Uiteindelijk ketste het toch af, volgens waarnemend chef van de Regeringsvoorlichtingsdienst D. de Man, omdat Van den Broek zich niet kon verenigen met de benoeming van hoogleraar M. Bokhorst tot onderdirecteur van die dienst, belast met radiozaken. Naast een coördinerende functie op het gebied van de radio, kreeg Bokhorst ook de taak om toezicht te houden op Radio Oranje. Bokhorst, uit Zuid-Afrika gehaald door Pelt, bleek al snel niet te voldoen. Hij was volgens De Jong een vriendelijk man maar te zachtzinnig om greep te krijgen op de staf van Radio Oranje. Hijzelf wilde ook niets liever dan van zijn taak ontheven worden. Pelt haalde begin 1942 verder de schrijver Herman de Man bij Radio Oranje maar ook diens bijdragen leverden niet het gewenste resultaat op.

Een enquête van het Londense blad *Vrij Nederland* (aldaar opgericht door M. van Blankenstein) verhoogde de noodzaak om iets te doen. Eind januari publiceerde dit blad de uitslag van een onderzoek onder haar lezers over de verschillende radiostations te Londen. Hoewel de representativiteit te wensen overliet, was het resultaat ontluisterend voor Radio Oranje. Van de respondenten vond 41% de uitzendingen van Radio Oranje goed, 49% middelmatig en 10% slecht. Hiertegenover stond De Brandaris waarvan 89% de uitzendingen als goed beoordeelde, 6% als middelmatig en 4% als slecht. Met dit resultaat kwam Radio Oranje op de laatste plaats, na de *Dutch Section* van de BBC en Radio België.¹³

Minister P.A. Kerstens van Economische Zaken, door Gerbrandy tijdelijk belast met de supervisie over De Brandaris en Radio Oranje, besloot een commissie in het leven te roepen die adviezen moest geven over propagandavraagstukken op binnenlands gebied. In deze Radio Propaganda Advies Commissie hadden Van den Broek en Den Doolaard namens De Brandaris en Bokhorst, De Jong en Lebon namens Radio Oranje zitting. De commissie werd aangevuld met enkele andere personen, werkzaam buiten de Regeringsvoorlichtingsdienst, die in hun functie met de pers te maken hadden. M. Sluyser fungeerde als secretaris en D. de Man of A. Pelt als vice-voorzitter. Het bleek geen al te gelukkige zet te zijn. De verschillen in visie op het radiowerk en de persoonlijke antipathieën verhinderden een productieve samenwerking. In plaats van dat de commissie de samenwerking bevorderde tussen beide radiostations, werd de rivaliteit verergerd. De leden van de commissie moesten advies geven over propagandavraagstukken, maar in de praktijk kwam dit er vooral op neer dat de

medewerkers van De Brandaris kritiek hadden op hun collega's van Radio Oranje en andersom.¹⁴

De moeizame fusie

De Radio Propaganda Advies Commissie was duidelijk niet de manier om tot een oplossing van het conflict te komen. Naast de al bestaande verschillen kwamen er nog nieuwe bij. De kameraadschappelijke sfeer die had moeten ontstaan in de commissie was er één geworden van haat en nijd. Minister Kerstens ging op zoek naar andere oplossingen. Het gebrek aan goede medewerkers en de overlapping van de werkzaamheden van beide omroepen bracht hem ertoe de mogelijkheid van een fusie onder ogen te zien. Kerstens overwoog Van den Broek de leiding te geven over de samengevoegde omroep maar deelde eind mei aan de ministerraad mee dat deze daarvoor toch niet de meest geschikte persoon zou zijn. Vervolgens werd W.A. Visser 't Hoofd uitgenodigd deze taak op zich te nemen. Hij gaf echter de voorkeur aan het secretariaat van de Wereldraad van Kerken en de leiding van een geheime verbinding naar Nederland.

In de herfst van 1942 ondernam Kerstens nog een laatste poging om het conflict op te lossen. Hij nodigde Lebon, Sluysen, H. de Man, De Jong, Van den Broek, Den Doolaard, D. de Man en Pelt uit om elkaar eens flink de waarheid te zeggen. De aanwezigen maakte daar gretig gebruik van. Van den Broek verklaarde dat Lebon incompetent was als radioleider; Lebon antwoordde op zijn beurt dat Van den Broek een fascist was. In plaats van dat een oplossing in zicht kwam, eindigde de bijeenkomst bijna in een handgemeen.¹⁵

De kwestie bleef dus voorlopig onopgelost. De tijd begon echter te dringen. De Brandaris was langzamerhand steeds minder een zender die zich exclusief op de zeelieden richtte. Het gevolg was dat het werk en het publiek van Radio Oranje en De Brandaris elkaar voor een groot deel overlaptten. Dit was verspilling van de beschikbare mankracht en veroorzaakte verwarring onder de luisteraars; beide factoren zullen alleen maar verergerd zijn door de bijdragen die Den Doolaard en Van den Broek leverden aan Radio Oranje, vanwege het personeelstekort van deze zender. De situatie werd des te urgenter doordat het Nederlandse volk een zware winter voor de boeg had. De Duitse terreur werd steeds heviger: meer doodvonnissen werden gevelde, meer Joden gedeporteerd, meer arbeiders geronseld voor werk in Duitsland. De teleurstelling over het uitblijven van de invasie die door Londen was beloofd, vergrootte de moedeloosheid in bezet gebied en wekte in sommige kringen zelfs wantrouwen in de kracht en de bedoelingen van de geallieerden. Uit bezet gebied kwam tenslotte steeds dringender het verzoek om meer leiding en betere programma's. Tegen deze achtergrond nam de regering begin oktober het besluit om Radio Oranje en De Brandaris toch samen te voegen. Ondanks eerdere bezwaren kreeg Van den Broek de leiding aangeboden over het nieuwe Radio Oranje; kreeg hij de leiding *opgedra-*

gen, zoals een licht verontwaardigde Van den Broek in zijn mémoires schrijft. Gezien diens persoonlijkheid leek dit Gerbrandy de beste vorm. Want, zoals hij bijna liefkozend tegen de Enquêtecommissie zei: ‘Van den Broek was een potentaat maar een zeer goed bruikbare potentaat.’¹⁶

Van het oude Radio Oranje gingen alleen L. de Jong en M. van Blankenstein, die het POLITIEK WEEKOVERZICHT voor Radio Oranje had verzorgd, over naar het nieuwe Radio Oranje. Jan Lebon kreeg een baan bij de sociale dienst van het gevangeniswezen en Herman de Man werd hoofd van de nieuwe Nederlandse radio-omroep op Curaçao. H. van Reyneke Stuwe, die de verbindingsofficier was geweest tussen Radio Oranje en de BBC, werd door de BBC uitgeleend aan Radio Oranje om de uitzendingen te regisseren. Er waren nog meer veranderingen. Van den Broek haalde Radio Oranje weg uit *Stratton House*; weg van de regering, eerst naar *Bush House*, later naar *Clun House*. De zelfstandigheid van het nieuwe Radio Oranje kwam niet alleen tot uitdrukking in de nieuwe behuizing. Tot de verhuizing moest Pelt alle teksten zien voor de uitzendingen. Nu kwam er een commissie die de grote lijnen van het beleid samenstelde terwijl de dagelijkse gang van zaken aan de medewerkers werd overgelaten.

Veel van de beperkingen die het oude Radio Oranje hadden gehinderd, waren weggevallen of sterk verminderd: strenge controle door ministers, defaitisten in de regering, onervaren medewerkers, slechte verbindingen met bezet gebied. Dit alles vergemakkelijkte de taak van Radio Oranje aanmerkelijk. Natuurlijk waren de omstandigheden niet ideaal maar de situatie was erg verbeterd sinds de beginperiode, toen Lebon de scepter zwaaide. Het was nu aan Van den Broek om Radio Oranje zo goed mogelijk door de rest van de oorlog te loodsen. Een loodzware taak wachtte hem; de April-Meistakingen, de Spoorwegstaking en de hongerwinter lagen allemaal nog in het verschiet.

Noten

1 Memorandum 26 juni 1940, Nationaal Archief (NA) 's-Gravenhage, archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa), Londens archief en de daarmee samenhangende archieven, (1936-) 1940-1945 (1958) (2.05.80), inv. nr. 6217; interne memo BBC van Frost aan S.G. Tallens, 29 juni 1940, BBC Written Archives Centre (BBC WAC), E 2/10 Foreign General. Allied Government. Broadcasts-General. 1940-1944; Notulen van vergadering 19 juli 1940, BBC WAC, E 2/12/1 Foreign General. Allied Government Broadcasts. Holland, File 1. 1940-1941.

2 Handgeschreven commentaar van S.Y. Mackenzie, ‘Reaction in the Netherlands to v.b.c. broadcasts’, 29 april 1941, National Archives (Kew, Engeland), Foreign Office (FO) 371/26696 C4522.

3 De voornaamste kritiek op Radio Oranje was zoals gezegd het gebrek aan strijd lust in de uitzendingen. Dit betekende niet dat er geen andere geluiden waarneembaar waren. Van de BBC kregen de medewerkers van Radio Oranje bijvoorbeeld te horen dat de luisteraars waarschijnlijk meer behoefte hadden aan nieuws over hun landgenoten in den vreemde dan aan ‘constant generalisations on their will to victory, their steadfastness and their courage.’ Report for april/may 1941. Voor BBC geschreven. 11 juni 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6218; *Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek VII c, Leiding en voorlichting aan*

ambtenaren en burgers in de bezette gebieden. *Het contact met en de politiek ten aanzien van de verzetsbeweging in Nederland. (Punten G en H van het enquêtebesluit)*. Verhoren, 's-Gravenhage 1955, p. 13 en p. 759; *Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek VII A, Leiding en voorlichting aan ambtenaren en burgers in de bezette gebieden. Het contact met en de politiek ten aanzien van de verzetsbeweging in Nederland. (Punten G en H van het enquêtebesluit)*. Verslag en bijlagen, 's-Gravenhage 1955, p. 392 en p. 398; Nota van de chef van de Regeringspersdienst aan de voorzitter van de Ministerraad, voorzitter van de Radiocommissie 1 februari 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6224.

4 Memorandum van J.W. Lebon 23 juni 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6224, f. 14-15.

5 *Enquêtecommissie Regeringsbeleid VII C*, p. 733.

6 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog II, Neutraal*, 's-Gravenhage 1969, p. 383-384.

7 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog IX, Londen*, eerste helft (populaire uitgave) 's-Gravenhage 1979, p. 400; L. de Jong, *Herinneringen I*, 's-Gravenhage 1993, p. 95.

8 *Enquêtecommissie Regeringsbeleid VII A*, p. 402; De Jong, *Herinneringen*, p. 157; H.J. van den Broek ('De Rotterdammer'), *Hier Radio Oranje. Vijfjaar radio in oorlogstijd*, Amsterdam, z.j. [1947], p. 60-61.

9 Het is niet zeker dat het rapport geschreven is door Van den Broek; er staat namelijk geen auteur bij vernoemd. Een combinatie van factoren maakt het volgens mij aannemelijk dat het wel dege-lijk van Van den Broek afkomstig is. In zijn memoires heeft Van den Broek het over een rapport dat hij naar aanleiding van de Februaristaking schreef en aanbood aan twee functionarissen van Buitenlandse Zaken en de Regeringsvoorlichtingsdienst. Het rapport dat ik in het Londens Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken heb gevonden, is gedateerd 3 maart 1941, dus vlak na de Februaristaking. Voor dit rapport lag een los blaadje, gedateerd 10 maart, waarop D. de Man (waarnemend hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst) schreef dat hij een rapport van Van den Broek ter kennisneming aan Lebon toezond. Verder worden in het rapport de doelen die de radiozender *Vrij Nederland* zich had gesteld als voorbeeld aangehaald voor Radio Oranje. *Vrij Nederland* was door Van den Broek in de meidagen van 1940 in Parijs opgericht. Na enkele weken moesten de uitzendingen al worden gestaakt door het snelle oprukken van de Duitsers. Nota z.a. 3 maart 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6217; artikel 'Unrest in Holland', British Library, f. 3; Bulletin Radioluisterdienst 1 maart 1941, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOO), inv. nr. 206 A, bericht 3315.

Combinatie van al deze losse feiten, hoewel geen harde bewijzen, doet mij vermoeden dat Van den Broek de auteur is van het door mij gevonden rapport.

10 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, IV, Mei '40 – maart '41*, tweede helft, (populaire uitgave) 's-Gravenhage 1976, p. 863; brief De Jong aan auteur 3 juli 2004, in bezit auteur; nota z.a. 3 maart 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6217.

11 Nota z.a. 3 maart 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6217, f. 6; notitie De Man aan Lebon 10 maart 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6217; Van den Broek, *Hier Radio Oranje*, p. 51.

12 Nota Pelt 18 augustus 1941, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6224.

13 Rapport z.a. z.d., NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6280; Verslag besprekingen 20 en 21 maart z.a., z.d., NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6280; De Jong, *Herinneringen*, p. 129; brief C.H. de Sausmarez aan Kirkpatrick, 23 maart 1942, BBC WAC, E2/12/1.

14 De Jong, *Het Koninkrijk, IX*, eerste helft, p. 402; De Jong, *Herinneringen*, p. 130; notitie van A. Pelt voor Kolonel C.J. Warners, 5 oktober 1942, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6280.

15 De Jong, *Het Koninkrijk, IX*, tweede helft, p. 401-402; De Jong, *Herinneringen*, p. 131-132.

16 Brief A. Pelt aan I. Kirkpatrick, 24 oktober 1942, NA, BuZa, Londens Archief, inv. nr. 6233; Van den Broek, *Hier Radio Oranje*, p. 126-127; *Enquêtecommissie Regeringsbeleid VII A*, p. 405.